

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հայկական հարտարապետութիւնը տեղական է

(Շար. տիս «Բազմավէպ» 1931, էջ 8)

Ժ. Գեղարուեստին մէջ ոչ մի ազգ, ոչ մի ժողովուրդ կարող է իրեն վերագրել հարտարապետական արուեստը. վասն զի ամէն ազգ երբ կարողացաւ իւր մշտածութիւնն ի գործ դնել, արդէն արուեստը ծնունդ առած է այդ ազգի համար: Արուեստի կատարելագործութիւնը կախուած է առաւելապէս առարկայական պատճառներէ, ազգի մը վարած և ապրած կենցաղէն:

Դարերէ ի վեր երկրագնդիս երեսի ժողովուրդներն, այլ և այլ կլիմաներու տակ բնակելով, ազգուեր են բնութեան պատահարներէն, զիրենք շրջապատող առարկաներէն և հաղորդակցութեան դիւրութիւններէն: Այլ և այլ միջօրէականներու և լայնութեան աստիճաններու տակ գրտնւող ազգեր, այրեցած գօտիներէն մինչև սառուցեալ գօտիներն, իւրաքանչիւրն ըստ կարողութեան հանճարեր է իրեն համար կացութիւն մը, բնակարան մը ըստ յարմարութեան տեղւոյն և բնութեան, ամառն տաքէն, ձմեռն ցրտէն պատուարուելու համար: Այս է պատճառը, որ այրեցած, բարեխառն և սառուցեալ գօտիներու բնակիչներն ի սկզբանէ իրարմէ տարբեր ձևերով բնակարաններ շինած են. բայց ընդհանուր գծերու մէջ փոքր ի շատէ հեռաւոր նմանութիւն մը պահելով մէջերնին, մինչև որ աստիճանաւոր զարգացումը կոխեց գեղարուեստի սահմանները:

Ժամանակի կրթիչ ընթացքի հետ, բարեխառն գօտիներու բնակիչներն, հետ-

զհետէ նախնական վիճակէն դուրս գալով, հարտարապետութեան կամ քարագործութեան անուան արժանի շէնքեր կերտեցին: Արուեստը յայտնի ցուցուց որ ճակատի ուղիղ անկեան չափանիշն և ուղեղի զարգացումն, անհրաժեշտ գործօններ են ազգերու համար գեղարուեստի և առհասարակ գիտութեանց մէջ զարգանալու. ստեղծագործութիւնն ինքնին արդիւնք է հանճարի: Մարդ իւր մտաւոր կարողութիւններն գործածելով, կը ցուցադրէ իւր մէջ թագնւած իմաստութիւնն, որով մարդս ըստ պատկերի Աստուծոյ ստեղծուած է. նոյն կարողութիւնն կայ նաեւ վայրենի և անկիրթ ցեղերու մէջ, բայց ժանգոտած երկաթի պէս կազմալուծուած են, եթէ բանեցնեն գուցէ վերստանան իրենց փայլն, ինչպէս ժանգոտած բահն կամ խոփն շէփուելով հողի հետ:

Արդ վերաբերելով մեր խօսքը հարտարապետական արուեստի ծագումի մասին, համոզուած ենք որ ամէն երկրի, ազգի և ցեղի արմատն մէկ բուն ունեցեր է, և այժմեան զանազանութիւնն անտի բխած ճիւղերն են. ուստի բոլոր ազգեր և լեզուներ իրենց առաջին քայլերէն դէպ ի յառաջադիմութիւն, տարեր են հետեւին նախնական երկրի զարգացումէն սկզբունքներ և տարրեր, որոնք ինքնուրոյն մշակութեան ընթացքում մինչև յաջողել է ըստ սեղծել մի տիպար՝ օգտագործեր են նախնական տարրերը, և անոնք իբր հիմն կը կազմեն արուեստին: Եւ այսօր իսկ որոնք մանր կերպով տիրած են և զուգակշռած

են բարձր մշակութիւն ունեցող ազգերու ձեռագործները, ամէնքին մէջ կան նախնական սկզբունքներէն, որոնք մինչև կէտ մը համապատասխան են իրարու: Ասով սակայն կ'ուզենք որ ամէն ազգ փոխառութեանց մէջ պարտական են իրարու: Նախակիրոնէն առնուած նմանութիւններն անփոփոխ կը մնան. նորութիւնն և զարգացումն պատահական յաւելումներու մէջ կայացած է, և ասոնք սեփականութիւն են ամէն ազգի և ցեղի: Ուստի երբ արուեստը այն զարգացման հասնի, որ զայն քննադատութիւնն՝ օրէնքներու ենթարկէ, այնուհետեւ գեղարուեստ կոչուելու արժանի կը դառնայ. օրէնքներն կազմեցին ինքնուրոյն հարտարապետական ոճը, որ կատարելագործող ազգի անունով անցաւ պատմութեան մէջ. այսպէս են յոնիականը, դորականը, կորնթականը... և ասոնց մօտ պէտք է դնել հայկականը: Այրեցած և սառուցեալ գօտիներու բնիկներն իրենց յարդէ հիւղէն և գետնափոր նըկուղներէն աւելի յառաջ չգնացին. նոքա չունեցան գեղարուեստ, անոնց ապրելակերպն և բնութիւնն ստիպումն չըրին փոխելու իրերու ընթացք, հոն մնացին ուր ինկան պատահաբար: Այսպէս շրջունն, միջիւնն և մեղուն և սարդն, որ կլիմայի մէջ որ ապրեցան, չփոխեցին երբեք իրենց տեղաբնակ արուեստն, պահեցին ճշմարտութեամբ իրենց արուեստը, երբ հարտարապետն ամենեցուն՝ ինքնութիւնն դրաւ անոնց մէջ բնազդն յօրինելու ուստայնը, կազմելու բջիջներն, կերտելու ստորերկրեայ շտեմարաններն, ցիցերու վրայ դնել վերամբարձ գմբէթներն:

Եթէ անրան արարածներն չփոխեցին Արարչի տուած իմաստութիւնն՝ որ է բնազդն, և չհետեւեցան մարդոց գործերուն, սակայն մարդիկ մօտեցան անոնց և հետեւեցան անոնց խելքին, սիրեցին և պաշտամունքի առարկայ դարձուցին. և պատճառ տուին Սողոմոն իմաստունին յանդիմանելու կարգ մը մարդիկ որոնք իրենց իմաստութիւնը պղերգութեան կը մատեն. «Երթ առ միջիւնն, ո՛վ վատ»:

Հայ ազգը անասնոց պաշտամունք չունեցաւ երբեք, իսկ անդրիապաշտութիւնն մտաւ Հայաստանի մէջ հելլենասէր արշակունի թագաւորներու ժամանակ: Բակորիական գլխապետութեան շրջանի արիական ցեղը մտուց Հայաստան հրոյ և արեւի պաշտամունք, որ մնաց մինչև քրիստոնէութեան վերանորոգումն Հայաստանի մէջ, Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռամբ: Նիւթական հուրը շիջուցին, անոր տեղ վառեցին Քրիստոսի հուրը. «Հուր եկի արկանել յերկիր». մոռացան երեւելի արեգակը, անոր տեղ երկրպագեցին Արեգական արգարութեան. «Եւ լոյս եկի յաշխարհ»: Այս հուրը և լոյսը, որ մտքով ըմբռնելի էր, չէր կարելի ասել նորազարձ ժողովուրդին թէ ձեր սրտին մէջն է անոնց բնակութիւնը, վասն զի իրենցմէ դուրս էր և անհաս բարձրութեան մէջ անոնց բնակութիւնն, վասն զի ինքն իսկ Աստուած ասեր էր. «Երկինք աթոռ իմ են, և երկիր պատուանդան ոտից իմոց»: Որով հայ հաւատացեալն յառելով աչքերն երկնակամարին, մտքով կը սլանար ամպերէն վեր, հետեւելու իր Քրիստոսին, զոր ամպերն ծածկեր էին աշակերտներու աչքէն, սրտով կը բարձրանար աստղերէն վեր, վասն զի կը ցանկար տեսնել ըզՔրիստոս Աստուած իւր արքայական աթոռի վրայ բազմած: Բայց մտածելով որ երկիրս պատուանդանն է թագաւորին, կը դիտէր տեսնելով հեթանոսական շէնքեր որ Աստուծոյ բնակարանի վերածուեր էին, իրենց համար գաղափարագուրկ կերտուածքներ էին անհամապատասխան իւր ներքին աշխարհի մտածութեանց և զգացնելու ըմբռնումով աղօթող հայը, պիտի փափաքէր երկնանման շինութիւն մը կանգնել, լաւագոյն քան զՍողոմոնեան տաճարը, որպէս զի Քրիստոս որ ըսաւ. «Ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս», իրեն արժանաւոր տան մէջ բնակէր: Այս և այսպիսի վեհ և սուրբ մտածութիւններ պիտի թելադրեն հայ քարագործին թիկունք դարձնել Արամազդայ տաճարին, և

ծրածանի կամարներով յօրինել պատուանդան և կանգնել կապոյտ գմբէթն ի վերայ: Աստի միայն քրիստոնէական հաւատքի և կրօնքի գաղափարէն է ծներ՝ գմբէթաւոր եւ կեղեցիներու կեղրոնական շինութիւնն, զոր կոչելու ենք Հայկական ոճ:

Մենք ուզում ենք հաստատել մեր ըմբռնումն և համոզումն համեմատութեան դնելով մեր Հայաստանի քրիստոնէական եկեղեցւոյ ճարտարապետութիւնն, Յոյն և Հռոմէական աշխարհի հեթանոսական Բազիլիկներու հետ:

Մենք մեր նախնիքաց յօդուածներու մէջ ջանացինք ապացուցանել որ նախնի դարերու քրիստոնեայք Յոյն և Հռոմէական աշխարհներու մէջ, օգտուեցան թաղիկականերու ճարտարապետութեան և նմոյշ բերինք Տիրոսի Պաւլինեան տաճարը որ օրինակ ծառայեց բոլոր հետագաներուն:

Մինչեւ անցեալ դարու կէսերին հայկական ճարտարապետութիւնը կամ ոճը յայտնի չէր Եւրոպական ազգերուն. այդ արդիւնքն նախ ցուցին Անգլիացի և Ֆրանսացի գիտնական ուղեւորներն Սրբեւելք և ի մասնաւորի Հայաստան: Նոքա մանրամասն ուսումնասիրեցին Անոյ աւերակները, և թողին հիանալի նկարագրութիւն մեր հայրենի կիսաւեր յիշատակներուն, զմայլմունքով խօսեցան հայկական ճարտարապետութեան վեհութեան, ազնուութեան և նրբաճաշակ քանդակագործութեան վրայ: Դրուատեցին Հայ ճարտարապետի հանճարն և յանդուգն ձեռնարկութիւնն, դնելով կեղրոնական գմբէթի կառուցումն անշատ սիւների վրայ: Սակայն նոքա չը համարձակեցան ասելու որ կեղրոնական գմբէթի խանձարուրդն եղած լինի Հայաստան: Այդ պատիւը վերապահուած էր Պրոֆ. Ստրչիկովսկուն, որ հայրագրեց հարցը իւր երկհատոր խորագրին երկասիրութեամբ: Այս գործը իրարանցումն բերաւ Եւրոպայում ամէն ազգերու ճարտարապետներու միջեւ: Մինչեւ ցայս վայր տիրող գաղափարն էր, իբր թէ կեղրոնական գմբէթի կառուցումն բիւզանդական ճարտարաբանութեան լինէր, ուրիշ ազգեր,

ընդ որս և Հայերն անկից օգտուել էին, հետեւել էին, հայկականն անկատար ընդօրինակութիւն մ'եղած ըլլար: Բայց եղան և ուրիշ անկեղծ և աննախանձ ոգիներ որոնք անկողնակալ քննութեամբ և ազատ կանխակալոյ կարծիքներէ, ընդունեցան հաւանական կամ գրեթէ ճիշտ Ստրչիկովսկու տեսութիւնները և այդ մասին գիտական բանակոտութեան ճակատ մը բացուեցաւ միջազգային հարցերու մըտքով, երեւելի ճարտարապետներու միջեւ: Մենք գիտուններու շաղկէն վազելով փափաքեցանք անոնց կերտուածքին վրայ մեր սեփական կարծիքն ալ աւելցնել իբր պակաս մը լրացնելու դիտաւորութեամբ, նման իմն անոր զոր Բիւզանդ կը զրուցէ իւր յառաջաբանին մէջ. «Բայց զի մի ի միջի մերում պատմութեան ընդհատ երեւեսցի հուն մի՝ նշանակեցաք. զոր օրինակ աղիւս մի կարգած ի մէջ որմոյն շինուածոյ, ի կատարումն բովանդակութեան» (Գլ. Ա.): Խօսիլ և զրել ընդհանուր ճարտարապետութեան վրայ, թէ իբրեւ գեղարուեստ և թէ իբր գիտութիւն, դա մեր հասողութենէն վեր է և կը պահանջէ խոր ուսումն, որ մեր կոչմանէն դուրս է, այլ կ'ուզեմք համեմատութեան գնել հին ճարտարապետական ոճին հետ՝ մեր հայկականը. դա աւելի դիւրին է և նպատակայարմար. վասն զի ոճի մէջ կը յայտնուի ազգի մը նկարագիրն, կրօնական ու բարոյական մարդն, ըստ Պլաթոնի ասածին՝ Ոձն նոյն ինքն մարդն է. զի ոճը թէպէտ միտքը կը յղանայ, բայց սրտէն կը բխի:

ԺԱ. Հին ճարտարապետական ոճերն երեք են, բայց աւելի ճիշտը՝ երկուք են, Դորականն և Յոնիականն: Կորնթական կոչումն զրեթէ նոյն է Յոնիականի հետ թեթեւ տարբերութեամբ: Դորականն՝ առնական և կորովի է, հաստաբետ, զիմացկուն, Դորացի ազգն պատերազմող է, չափքաշ, բարակը չփնտռող, սակայն զգայուն: Դորացի մարտական երգն երբ հնչեցուցին շեփորով և գալարափողով Եգիպտոսի, վառեցին Յունաց սրտերն և խիզախեցին

առեւժարար Քսեքքսեսի բանակին դէմ և Սաղամինայի ծոցին մէջ կաւէ ոտքերով խուժ և դուժ աշխարհակալին ողնամէջն ջախջախեցին, յաղթեցին: Յոնիական ոճն փափուկ է, նուրբ գծերով, քնքուշ թարմութիւն կը շնչեն բարակ սիւներն և հեւահայեաց խոյակներն: Յոնիացի ժողովուրդն ի բնէ խաղաղասէր եղած է, աշխատասէր, երկրագործ, սակայն ի հարկին խոյերու նման, զոռ պատերազմողի պէս զուլիս զարկեր է թշնամոյն հետ և միշտ պահել է իւր բնիկ ազատութեան հոգին: Սիւներու գլխին դրուած խոյի եղջիւրներու նման ոլորած վերնախարիսխն, այդ ժողովուրդի նկարագիրն կը յայտնէ: Յոնիական գեղարուեստն անշքացաւ Արեւմեանց տիրապետութեան տակ: Այս երկու ոճերն ի գործ դրուած են առաւելապէս մեհենական շինուածոց մէջ, զարդարեր են տաճարներու ճակատներն. Դորական ոճի գեղեցիկ նմուշն կը տեսնուի Աթէնքի Պարթենոնի ճակատին վրայ, զոր Պերիկլէս շինել տուաւ Փիդիպասի հսկողութեան տակ և զարդարեց սքանչելի դրուագներով և արձաններով: Հայր Դ. Ալիշան ի հայկական ճարտարապետութեան ներշնչումներով, բաղդատութեան կէտ մը կը գտնէ յունական գեղարուեստին հետ, և հրաթռիչ շեշտով մը կ'երգէ.

Տեսի զԵրդեակ Ատտիկեայ
Բազմադրուազ զԱթէնք,
Խոնք Պերիկլի, դաստ Փիդէայ՝
Չեղեն շինիցդ ապաւէնք.
Հազիւ նշխար խուսափուկ
Ճրգնի երդմամբ վրկայել՝
Թէ ճարտար մասն եւ փափուկ
Երբեմն ինքեան էր վայել՝
Դորի գովառ յաւազ գեղեցիկն
Ոչ միւն յերկինս՝ ոչ ոչ հոգին:

Այստեղ, մեզ թուի, Հ. Ալիշան համեմատութիւն դրած է մտքով հեթանոս տաճարի և Հայկական Եկեղեցւոյ միջեւ, ու գտած է որ հեթանոսն նիւթական է և ցուրտ, սրտի հետ չի խօսիր. թէեւ գե-

ղեցկութիւնն մինչեւ ամպեր յափշտակէ տանի միտքը և երեւակայութիւնն: Մինչ քրիստոնեայ տաճարի ներքինն՝ հոգին է, վերամբարձ, յափշտակիչ է, և զննողի միտքն կը յափշտակուի մինչեւ երրորդ երկինք, կը սաւառնի տիեզերական ոգւոյն անեզր սահմաններու մէջ: Թէ որքան իրաւ է մեր ասածն, շօշափենք և տեսնենք և ըստ այնմ գնահատենք հայկական ոճը, որ օտարներուն անգամ թուեր է գերազանց և աստուածային:

Ազգային կոչուած ոճը, կ'երեւի առաւելապէս կուռքերու տաճարներու վրայ: Կրօնքը հոգւոյ արտայայտութիւնն է, հոգւոյ արտայայտութիւնն ալ կ'արտափայլէ պաշտած աստուծոյն նուիրած շէնքերու վրայ:

Եգիպտացի կանխեցին քան զամէն ազգ մտածուած շէնքեր կառուցանելու իրենց կրօնական պաշտամունքներու համար: Նոքա պաշտում էին տիեզերական ոգւոյն պատկերը, լուսապայծառ արեգակն, ուստի չզրկուելու համար անոր բարբերար ազդեցութենէն, իրենց տաճարներն այնպէս կառուցին որ ամէն օր զարեւը հիւր ընդունին ներսը և հաճելի ընեն իրենց պաշտօնակատարութիւնները: Եգիպտացիք իրենց իշխանութեան փայլուն շրջաններում կանգնում էին տաճարներ պատկառելի մեծութեամբ և մեծագործութեամբ. վասն զի զլիաւորապէս, չասելու համար բացառապէս, հսկայակերտ շինութիւնք թագաւորներու առատաձեռնութեամբ և նուիրատուութեամբ կ'ըլլային, որով միջոցներին չէին խնայեր շքեղ, որքան կարելի էր, և մեծագոյն տաճարներ կանգնելու. որք ոչ միայն ի պատիւ աստուածութեան էին, այլ և իրենց փառասիրութեան՝ իբր յաղթանակի կոթողներ կանգնել «ի վկայութիւն ժամանակաց» և չսխալեցան: Քսաներորդ դարու մարդն քառասուն դար յետոյ զարմացմամբ և հիացմամբ կը դիտէ դեռ եւս կանգուն քնացած և գետնի տակէն ելած յիշատակներ որ կ'իմացնեն փարաւոններու մեծութիւնն և փառքն: Քառասուն դար յետոյ ալ անասան Յու-

բաններու բարձունքէն փարաւոններն դի-
տեցին բազմապալթ Նապոլէոն Մեծի
«Բուրգերու յաղթութիւնն» և զիւցազնի
շնորհիւ, աւագներու տակ թաղուած հին
Եզրիպտոսն յարուցիւն առաւ օրից օր .
թուրթ—ան—խամէն վերստին սկսաւ իւր
թագաւորութիւնը, և եւրոպացի կանայք
անոր դարու զգեստներով ներկայացան
իրեն ի պատիւ:

Փարաւոններու շինած տաճարներն ու-
նէին կեդրոնի մէջ մեծ քառակուսի մը
հասա պատերով, դրսէն զարդարուած
սիւներով և քանդակագործ դրուագներով .
դիրքը արեւելքէն արեւմուտը, հանդիսա-
ւոր մուտքի դուռն արեւելք կը նայէր .
տանիքը տափարակ, արեւմտեան կողմն
գետեղուած էր կուռքերու սենեակը, դրան
մօտ սեղանը կամ բազինն, սրու վրայ
զոհեր կը մատուցուէին. տանիքի մէջտեղն
բաց թողուած էր, որպէս զի արեւն իւր
ճառագայթներով ջեռուցանէր կուռքի ար-
ձանն: Այսպիսի էր Մեքէնեան տաճարի
հռչակաւոր արձանն, որ արեւի ջերմու-
թեան տակ կը սկսէր ներգաշնակ ձայներ
արձակել: Հեթանոս քուրմեր կը հրճուէին
քարի արձակած մեղեդիներով, բայց իրենց
կուրծքի տակ ջերմ հոգին, քարի պէս
պաղ կը մնար ամէն հոգեկան ազդեցու-
թենէ. անոր համար Հ. Ալիշան Աւույ
Ծաղկաձորէն եկած ջերմաշունչ հովերովը
արբեցած՝ կ'երգէ դարձեալ.

Տեսի զՀռամսէն եւ զՄեմփիս
Լէրի՛նք եւ այլք կռանակովի
Յոր՝ պատիպատ ի կտաւիս
Ննջէ զմուտալ եւ ամփոփ՝¹
Բազմադարեան հետմանու .
Եւ շուրջ՝ զուգեալ յամանակ
Անխոնջ անյոյս Ծեր Նիլոս՝
Յաճի ալեօք տփգունակ:
Մընչե Մեմփեան վեմն յարեւ,
Այլ ի սիրտ՝ ոչ արդարեւ:

Յունական տաճարներու ոճն թէեւ կա-
տարեալ և ճաշակաւոր ճարտարապետա-
կան ձեւերու մէջ, բայց խորհրդակա-

միտքն շատ չէր տարբերեր եգիպտակա-
նէն: Մեհեանը կազմուած էր բացառապէս
ուղղանկիւնի կամ քառակուսի պատերէ,
սիւներով բաժնուած միջին աւան և կողմնակի
թեւերն: Տանիքը նմանապէս տափարակ
էր, ներսը բաժնուած էր երկուքի. հիւ-
սիսային մասի մէջ կար գանձերու սենեա-
կըն, որմով բաժնուած մեծ նաւէն, սորա
մէջ գետեղուած էր Արամազդի արձանն,
դէմքը դէպ ի արեւելք. տանիքի վրայ
քառակուսի լայն բացուածք մը թողուած
էր, որպէս զի Արամազդայ, կամ այլ
զիցուհւոյ արձանն ողողուէր արևի լուսով:
Բազինն՝ որոյ վրայ զոհեր կը մատուցա-
նէին՝ նախագաւթին մէջ կը գտնուէր, այն-
պէս որ ժողովուրդն բուն տաճարի մէջ
չէր մտնէր, այլ միայն քուրմերն, սրբա-
զան անձինք՝ արարողութիւններ կատա-
րելու համար: Այսպէս ընդհանուր գա-
ղափար մը կազմելով հեթանոս աշխարհի
կրօնական պաշտամունքի նուիրուած մե-
հեաններու վրայ, այնուհետեւ դիւրին է
հասկանալ հայկական մեհեաններու ձեւն
յառաջ քան զքրիստոնէութիւն:

ԺԲ. Արեւմտեան քրիստոնէայ աշխարհէն
տեսանք մեր նախնիթաց յօդուածներու
մէջ² որ մինչեւ վեցերորդ դար Յ. Բ. պա-
հեց միշտ հեթանոս տաճարի Բազիլիկոյ
ոճն, ինչ ինչ փոփոխութիւններով՝ յար-
մարցնելու համար քրիստոնէական խոր-
հորդոց կատարման: Իսկ մեզ Հայոց և
Հայաստանի համար յայտնի չէ թէ Յ. Բ.
ինչ ճարտարապետութիւն ունեցեր են, և
թէ Յ. Բ. մինչեւ Ե դար, ինչ եղած է Հայ
ճարտարապետութիւնը. ահա երկու տա-
ճարիւրիւններ զոր պէտք ենք ուսումնա-
սիրել կարենալու համար ասել թէ ո՞րն
է Հայկական կոչուած ճարտարապետու-
թիւնը, Հայկական Ոճն, որ տեղական ե-
ղած է և ոչ զրսէն եկամուտ:

Հայկական ճարտարապետութեան
հարցն յուզելու առիթ տուին Հայաստանի
մէջ Ե դարուն շինուած եկեղեցիներն՝

1. Կ'աւանարկէ մեր վանքի մէջ պահուած Մումիթայն:
2. Տես «Բազմավէպ» 1930, էջ 102 եւն.

որոնք իրենց մէջ եզական բան մը ու-
նին որ չէ տեսնուած ոչ Աթէնքի և ոչ
Հռոմի մէջ, և հեթանոսական ոչ մի բան
ունի, այլ կը կրէ քրիստոնէական զուտ
տիպարը: Հինգերորդէն մինչեւ վեցերորդի
առաջին քառորդը, բաւական ժամանակ է
Հայ քարագործին համար կատարելագոր-
ծելու իւր արուեստը, և անկախ Բիւզան-
դականէն՝ անվիճելի կերպով հաստատե-
լու իւր առաջնութիւնն:

Հայկական ճարտարապետութեան վի-
ճելի ատաղձն պատմականօրէն սկսում է
Ե դարէն, և առաւելապէս առարկաներն
եկեղեցիներ են. քաղաքական շինութեանց
դեռ խօսք եղած չէ, բայց յուսալի է որ
Հայաստանի կառավարութիւնն, զովելի
նախանձախնդրութեամբ պեղումներու շա-
րունակութեան մէջ ի լոյս ածէ մեր տոհ-
մային պատմութեան մէջ յիշուած «Բար-
ձրաձեղուն ապարանքներն»:

Կարծեմ որ կարելի է Հայկական ճար-
տարապետութեան գոյութիւնն հաստատել
դեռ եւս չորրորդ դարու մէջ, եթէ լայն-
օրէն ընդունինք և մեկնենք Գրիգոր Լու-
սաւորչի տեսիլքի նկարագրութիւնը զոր
կու տայ Ագաթանգեղոս, Հայաստանի ա-
ռաջին պաշտօնական եկեղեցւոյ հիմնա-
րկութեան ժամանակ: Այս մասին, մեր
նախնիթաց յօդուածներէն մէկուն մէջ ակն-
արկութիւն ըրած ենք: Եթէ երկու տե-
սիւները և անոնց նկարագրութիւններն
համեմատենք իրարու հետ, պիտի տես-
նուի որ Ագաթանգեղոսի նկարագրութիւնը
բոլորովին կը յարմարի կեդրոնական զմ-
բէթի կերտուածքէն, մինչդեռ Փարպեցւոյ
մէջ անցած Ս. Սահակի տեսիլն, անորոշ
նկարագրութիւն մը կու տայ, որ աւելի
յունական տեսրասկիւն է, այսինքն սե-
ղանի վրայ հովանոց մ'է չորս սիւներու
վրայ բռնուած, և ոչ մի կապ չունի եկե-
ղեցւոյ կառուցուածքի հետ:

Սակայն ի նկատի առնելով որ Ե դա-
րու մէջ կանգնուած եկեղեցիներն՝ կա-
տարեալ ոճով և ձեւով կը ներկայանան
մեզի, կը խորհինք և հարց կու տանք
մենք մեզի, արդեօք նախնական շինարա-

բական աւանդութեան մը կամ քարա-
գործերու արուեստագործական յաջորդու-
թիւն մը (tradition professionnelle)
եղած և պահուած չէ՞ Հայաստանի մէջ,
և թէ հեթանոսական մեհեաններն՝ ար-
դեօք գմբէթաւոր ոճով կառուցուած չէին
զլիսաւոր մեհեանապետներու վրայ:

Գործա հարցեր են որոց լուծումը տալն
դիւրին չէ, բայց մենք պիտի չընկրկինք
այդ դժուարութեանց հանդէպ. մենք սիրտ
կ'ընենք նախափորձն ընելու որքան տանի
մեր կարողութիւնն, լաւագոյնը թող ա-
նեն կարողագոյներն եթէ կը սիրեն հայ-
րենիքի անցեալ փառքերն:

Ծայրիւ մասին հնագիտական ուսու-
մնասիրութեանց ճաշակն առնելով, սկսան
հետելիլ պատմական աւանդութեանց, ու-
րոնք մեր ազգի ծագումն արտաքոյ Հա-
յաստանի կը դնեն և դրսէն գաղթակա-
նութիւն մը գալով փոքր Ասիան կտրելով,
մտեր և զրաւեր է Հայաստանի սիրտը:
Այս աւանդութիւնը պատմողն եղած է
Հերոդոտոս, որուն կը հաւատան ամէնքն.
նա կ'ըսէ թէ Փոլիզացիք կը բնակէին
Թեսսաղիա, Բալկանեան թերակղզին,
նեղուելով և բշուելով հիւսիսէն եկող
Տուրանեան հրոսակներէն, անցան Վոս-
փորէն և Հելլեսպոնտոսէն և բնակեցան
Փոքր Ասիոյ կեդրոնները, և կոչուեցան
այն գաւառներն Փոլիզիա. յետոյ շարու-
ցան գրաւեցին Հայաստանը եօթներորդ
դարուն Յ. Բ., Պարսիկներն զնորեկ ժո-
ղովուրդը կոչեցին Արմէիք, ինչպէս կ'ե-
րեւի Դարեհ Ա. Բեհիստունի արձանա-
գրութենէն. իսկ Հերոդոտոս Արմենիա,
Արմենիոս կը կոչէ զՀայաստանն և զժո-
ղովուրդը: Հերոդոտոս դնելով Հայերու
այս ազգակցութիւնն Փոլիզացոց հետ, չի
ժխտեր որ նոքա փոխգական արուեստին
հաղորդ եղած չըլլան. եթէ զէնքեր, հա-
գուստնին և լեզուն նման են միմեանց,
բնական է որ արուեստներու հետն ալ
հաւասարապէս ընտելանային: Երկու ազ-
գերու ցեղական նկարագիրն ալ նման
է իրարու. Փոլիզացիներն եղած են եր-

